

Mardin Müzesi'nde Bulunan Son Dönem Madeni Hamayilleri (Muskahklar)*

Last Period Hamayils (Amulets) Metal in the Mardin Museum

Fırat ALLAK^a

^a Doktorant, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, firadallak@gmail.com, ORCID: 000-0002-1502-2355

ÖZ

Toplumların tarihi, kültürel, sosyal ve sanatsal karakterlerinin yansıtıldığı alanlardan biri olan maden sanatı, yaşanan dönemin özelliklerini anlatması açısından önem teşkil etmektedir. El sanatları arasında önemli bir grup oluşturan madeni eserler; malzeme form ve süsleme açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlenmelerden biri de madeni muskaldır. Muska, hastalıklardan, kötülüklerden korunmak için bir kağıda, deriye ya da beze kutsal kitaplardan dualar, ayetler yazılarak oluşturulan ve koruyuculuğuna inanılan unsurlardır. Hamayil veya muskalık ise, çeşitli nesnelere üzerine yazılan yazıların korunması ve çoğunda her iki tarafında zincir bulunup insanların boynuna takması için yapılan kaplardır. Muskalar ilk ortaya çıktığı zamanlarda şekilden çok, yüklenen anlam doğrultusunda ön plana çıkmaktaydı. Zaman içerisinde muskalar, estetik kaygı ön planda tutularak belli bir şekil ve süslemeye göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Sıkça karşılaşılan örneklerden hareketle muskalar genellikle üçgen, dörtgen ve silindirik biçimde yapıldığı görülmektedir. Bu formların aynı zamanda birlikte kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Mardin Müzesi'nde bulunan hamayiller ya da diğer adlarıyla muskalıklar ele alınarak Sanat Tarihi disiplini içerisinde tanıtılıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mardin Müzesi, Maden Sanatı, Takı, Hamayil, Muska.

ABSTRACT

Mineral art, which is one of the areas where the historical, cultural, social and artistic characters of societies are reflected, is important in terms of describing the characteristics of the period experienced. Mineral artifacts, which form an important group among crafts; the material varies in form and ornamentation. One of these variations is mineral amulets. Amulets are elements that are created by writing Prayers, verses from the holy books on paper, leather or meringue to protect them from diseases, evil, and are believed to be protective. Hamayil or amulet is a container made to protect the writings written on various objects and to wear them around the neck of people, most of whom have chains on both sides. When amulets first appeared, they came to the fore in line with the loaded meaning rather than shape. Over time, it is understood that amulets were made according to a certain shape and decoration, keeping aesthetic concern at the forefront. Based on common examples.

Keywords: : Mardin Museum, Metal Art, Jewelry, Hamayil, Amulet.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

1. GİRİŞ

Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan ve tarihte Mezopotamya olarak adlandırılmış bölgede kurulan Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer alır. Şehrin Güneyinde Suriye, Kuzeyinde Batman ve Diyarbakır illeri, Kuzeydoğusunda Siirt ili, Batısında Şanlıurfa ili ve Doğusunda Şırnak ili ile komşudur (Çalış, 2020:44). Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Mardin, zengin kültürel birikimi ile ulusal ve evrensel boyutta tanınan kentlerden biridir. Kent bilinen en eski medeniyet merkezlerini barındıran Mezopotamya Bölgesi'nin kuzeyinde önemli kültürlerin, dinlerin ve dillerin kesiştiği ve birbirlerini etkilediği bir alanda kurulmuştur. Şehirde İslamlık, Yahudilik, Hıristiyanlık, Şemsilik, Ezidilik gibi çeşitli dinsel inanışların yanı sıra; Türkler, Kürtler, Süryaniler, Araplar, ve Ermeni gibi farklı etnik unsurlar birlikte yaşamaktadır. Birçok etnik kökenin bir arada yaşaması çeşitli mimari ve sanatsal etkinliklerinin doğmasına ve gelişmesinde etken olmuştur.

Mardin kurulduğu zamandan beri, ipek yolu üzerinde bulunması ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olması nedeniyle de ilgi görmüş ve günümüzde de hala önemini koruyan şehirlerden biri olmuştur. Kentin dik kayalıklı bir tepenin üzerinde kurulması ve farklı din ve mezhepten oluşan bir bütünlüğe sahip olması şehrin her zaman önemini korumasında etkili olmuştur (Yeşilbaş, 2017: 35). Şehir anıtsal mimarisi ile adeta bir açık hava müzesi gibidir. Kentte farklı dönemlere ait dini, eğitim, askeri, sivil ve su mimarisi gibi çeşitli anıtsal boyutlarda eserler vücuda getirilmiştir. Zengin bir kültürel geçmişi olan kentte, bilhassa Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerine referans olacak fiziksel bir ortama sahiptir. Kentin ününü borçlu olduğu tarihi yapısının oluşmasında bahsi geçen devletlere ait mimari yapıların payı büyüktür (Baş: 2012: 31). Mimarinin önemli ve çeşitli olduğu kadar taşınabilir eserlerin varlığında da ciddi bir çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Bunlar ahşap, dokuma, taş, cam, maden şeklinde farklılık göstermektedir. Bahsi geçen bu eserlerin hepsi yöredeki müzelerde koruma altına alınmıştır.

Çalışma konusunu Mardin Müzesi'nde bulunan madeni eser gruplarından hamayil oluşturmaktadır. Müzede son döneme ait toplam on adet madeni hamayil yer almakta ve bunların tamamı çalışmaya dahil edilmiştir. Eserler önce kendi içinde tanıtılıp daha sonra diğer müzelerdeki örneklerle karşılaştırılıp değerlendirilip bir sonuca varılmıştır.

2. MARDİN MÜZESİ

Mardin'de Müze ilk etapta 1947 yılında Zinciriye Medresesi binasında hizmet vermeye başlamıştır. Ancak, Zinciriye Medresesi binası mevcut ihtiyaca cevabı yetersiz olduğundan dolayı bugünkü binasına taşınmıştır. Bugünkü Mardin Müzesi, Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeybatısında iki bina olarak hizmet vermektedir. Binanın doğu tarafında Meryem Ana Kilise yapısı, kuzey ve batı tarafında ise farklı binalar bulunmaktadır. Müze binası güneye bakan "U" şeklinde üç katlı yapısı ile gelenekselleşen Mardin evlerinin özelliklerini göstermektedir (Yeşilbaş, 2017:347). Bina, 1895'te Antakya Patriği İgnatios Behnam Banni tarafından Süryani Katolik Patrikhanesi olarak inşa edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, binayı Süryani Katolik Vakfı'ndan satın alarak 2000 yılında restorasyonunu yaptıktan sonra hizmete açmıştır (Erdoğan, 2014:51).

Mardin Müzesi, koleksiyonundaki eserleriyle Türkiye'nin en önemli müzelerinden birisidir. Müze içerisinde teşhir edilen eserler M.Ö. 4000'den, M.S. 1800'lü yıllara kadar ki dönemlere aittir. Arkeoloji bölümünde Eski Tunç, Asur, Urartu, Grek, Pers, Hellenistik, Roma, Bizans, Abbâsi, Emevî, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Zengî, Eyyübî, Artuklu ve Osmanlı devletlerine ait tabletler, silindir ve damga mühürler, kült kapları, figürinler, takılar, keramikler ile altın, gümüş, bakır ve bronz sikkeler, gözyaşı şişeleri ve kandiller sergilenmektedir. Etnografya bölümünde ise Mardin yöresine, bilhassa Midyat ilçesine özgü gümüş işlemeciliğinin seçkin örneklerinden kolyeler, küpeler, bilezikler, hallallar ve alınlıkların yanı sıra, yine yöreye ait kılıçlar, eski giysiler, mırza takımları, tespihler, ısınma araç gereçleri, hamam eşyaları ve bakır eserler de sergilenir. (Günay, 2019: 12).

3. MUSKA KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Yazı bulunduktan sonra insanlar yazılı kültürle birlikte, hazırladıkları muskaların içine kutsal kitaplardan cümleler, kutsal sözler, tanrı, peygamber, evliya veya aziz adları gibi kutsiyet atfedilen isim ve cümlelere yer vermişlerdir. Muskalar, kağıt, deri, metal, bez gibi malzemeler üzerine işlenmişler ve çoğunlukla hamayil denilen bir askıyla herhangi birinin göremeyeceği bir şekilde taşınmaya özen gösterilmiştir (Uygun, 2012: 212). Gerek Anadolu'da, gerekse diğer İslam coğrafyalarında Kuran'dan alınan bazı sûre ve ayetler kağıt veya deri üzerine yazılarak bu amaç için kullanıldığı anlaşılmıştır.

Yazılı olan, yazılmış olan şey, bir şeyden çıkarılan çehre anlamına gelen Arapçada 'nüsha' sözcüğünün Türkçedeki muskanın, insanı kötü güçlerin tesirinden koruduğuna veya kısmet sağladığı şeklinde bir inanış yaygındır (Develioğlu, 1978:1016; Demirci, 2006:697). Bir başka tanıma göre, Halk inanmalarında üzerinde elle yazılmış bir takım tılsımlı yazıların ve işaretlerin bulunduğu katlanmış kağıt parçalarına muska adı verildiği gibi, içinde saklandığı deri veya madeni kutu ile birlikte oluşan objeye de halk arasında bu ad verilir (Boratav, 1984:119-120). Muska için çeşitli sözcükler kullanılmıştır. Bunlar; Arapça'da 'hırz' ve 'hicab', İbranice'de bağlamak manasına gelen 'kame'a', 'kami'a, Doğu Arabistan'da 'hamaye', 'hafiz' gibi sözcükler de kullanıldığı anlaşılmıştır (Çelebi, 2006:267).

Muskalar farklı kişilerce nazarlık ya da hamayil adıyla da anılmaktadır. Adı değişse de kullanım amacı aynıdır. Hamail sözcüğü, Dede Korkut Kitabında "omuzdan çapraz olarak vücuda asılan, geçirilen bağ, çaprazlama" anlamında hamayil biçiminde geçmektedir (Özkarlı, 2000: 18).

Nazarlık halk inancına göre, onu üzerinde taşıyanı büyüye, hastalıklara ve diğer rahatsızlıklara karşı korumaya veya içinde bulunduğu kötülüklerden kurtarmaya yönelik hizmet etmektedir. Nazarlığın birçok çeşidi olup taşlar, madenler, üstüne dua yazılı parşömenler en çok yapılanlardır. Bir kısım mücevher de süs ve nazarlık olarak kabul edilmektedir. Çörek otu gibi bitkiler,

kaplumbağa kabuğu, kürek kemiği, kurt dişi, bir kısım deniz böceklerinin kabuğu gibi hayvanların da aynı amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır (Koşay, 1956: 58; Şen, 2019:545).

Muskalar çoğunlukla büyüü bozma, kişiler arasında bozulan sohbetin sağlanması, karı kocayı birbirine ısındırma veya soğutma, kısmetin açılması; sebebi belirsizlik içinde olan korku, baş ve karın ağrıları, sara gibi hastalıkların tedavisi; kıymetli eşyaların çalınmaktan korunması, zararlı hayvanlardan, eşkiya ve zorbalardan korunmak, ziraat ve ticaretin canlandırılması gibi amaçlar uğruna yapılmaktadır. Muskanın nazara karşı korunmak için taşınması veya takılması da söz konusu olabilmektedir (Çelebi, 2006:267).

İngilizcede muskaya yakın anlamda kullanılan kelime 'amulet'tir'. Muska ile 'amulet' sözcüğünün aralarındaki benzerliklerine rağmen bazı farklılıklarda görüldüğü anlaşılmaktadır. Latince 'amaletum', sözcüğünden gelmiş olan amuletler büyüü nesnelere. Genel olarak insanları doğüstü tehlikelerde, kötü cinler tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülen kötü hastalıklardan korunmak amacıyla boyuna takılmışlardır (Örnek, 1966: 48). Genellikle bir nesneden, bazen de yazı veya simgelerde, yaşru karakterlerden ve özel nesnelere oluşan muskanın sihri bir gücünün (mana) olduğuna ve bununla kişiyi koruduğuna dair bir inanış vardır (Uygun, 2012: 213).

Tarih öncesi devirlerden beri nazardan, şanssızlıktan, kaza, bela ve her türlü felaketlerden korunmak için kullanılan fetişler, muska ve tılsımların ilk menşei olarak sayılmaktadır. İkel bireyin inanç sistemine göre bazı nesnelere uğur veya uğursuzluk bulunmakta; uğurlu sayılan nesneyi boynuna asar ya da yanında taşımaktaydı. Bu obje bir taş parçası, bir bitki, bir mavi boncuk, garip görünen bir böcek, kurt dişi, ayı ya da kartal tırnağı olabilmektedir. Bu muska-tılsımların hastalıklarından, nazardan, göze görünmez belâ ve nusibetten koruduklarına inanılmaktaydı. Zaman içerisinde bu inancın daha ileri gelişme evresinde dini formüller ya da gizemli işaretler yazılan kağıt parçaları eski fetişlerin yerini almışlardır (İnan,1968:43).

Eski Mezopotamya'da hüküm süren uygarlıklarından olan Akad, Babil ve Asurlular'da şeytanlara ve kötü güçlere karşı korunmak üzere muskalar yapılmıştır. Özellikle Babil büyü geleneklerinde evlerin merdivenlerinin hemen altında muska yakma âdeti olduğundan kaynaklarda bahsedilmektedir (Uygun, 2010: 215).

Muska olduğu anlaşılan objelerin ilk misalleri Eski Mısır'da görülmektedir. Eski Mısır'da muska yaşayan insanlar tarafından taşınmasının yanı sıra öbür dünyada kullanılmak üzere ölümlerin yanlarına da bırakılırdı. Muskalar genel itibari ile pişmiş topraktan, obsidyenden, akik ve yeşim gibi taşlardan yapılmaktaydı. Bu maddelere bazen tanrı veya ona atfedilen bir suret verilmekteydi (Demirci, 2006: 26).

Her ne kadar pagan inançlara şiddetle karşı çıksa da bugün muska kültürünün en çok görülen inançların biri de Yahudiliktir. Genel itibariyle Eski Ahid'de putperestlerin kabul ettiği her muska yasaklanmıştır. Bununla birlikte Tanrı emriyle ve Tanrıya hatırlatma amacıyla oluşturulan ve daha sonra kendilerine koruyucu özellik de atfedilen birtakım sembolik obje ve unsurların kullanıldığı görülmektedir. Nitekim ele ve alba takılan tefillin, evlerin girişine konulan mezuzaya, elbiselerin dört köşesine yapılan püsküller bu anlayışın somut örneklerindendir (Demirci, 2006: 26).

Hristiyanlıkta muskanın kullanımı Yahudilikte görüldüğü gibi yaygın değildir. Ortaçağdan sonra kısmen yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle Kudüs'ten getirilen İsa'nın haçından parçalar ilk muska örnekleri olduğu anlaşılmaktadır. Ufak boyutlarda haçlar ve Meryem'i betimleyen küçük ikonalar da önemli muska türleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirci, 2006: 27).

Diğer birçok toplumda olduğu gibi eski Türklerde de bilhassa hayvanların vücutlarına ait parçaların muska biçiminde kullanıldığı bilinmektedir. VIII-XVI. yüzyıllarda Budist ve Maniheizm Türklerin yaşadıkları Doğu Türkistan'da yapılan arkeolojik kazı araştırmaları sonucunda elde edilen eserler içinde muskalar da bulunmuştur (İnan: 1968: 43).

Türklerde muska, büyü gibi unsurlar daha çok Şamanizm ile bağlantılıdır. Her şeyin bir ruhu olduğunu savunan animizm düşüncesi Şamanizm'de yer almıştır ve bu yönde faaliyetler göstermiştir. Bunun en güzel ve somut örnekleri koruyucu nesne olarak taşıdıkları eşyalarda görülmektedir. Türk topluluklarının geniş bir coğrafyaya yayılması ve değişik kültür ya da dinlerle tanışması bu koruyucu nesnelere çeşitlenmesinde büyük etken olmuştur. Türk halk inanışları incelendiğinde özellikle küçük çocuklara nazar değmemesi için anneleri ailenin koruyucusu olarak 'Umay' tasvirini koruyucu nesnelere üzerinde sıkça kullandığı görülmüştür (Şen, 2019: 544).

Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde büyü yapma, muska yazma, münecimlik gibi uygulamaların yapıldığı görülmüştür. Bu devirlerde muska uygulamalarının temelini oluşturan misallerden birinin 'tumar' adı verilen koruyucu nesne olduğu bilinmektedir. Önceki devirlerde kağıdın olmayışı ticari malların az olduğu vakitlerde, ticaret için uzak seferlere ya da savaşa giden insanlar hayvan derisinden yüreğe benzeterek üç köşeli yapıp diktikleri keseye yani tumara memleketlerinin toprağını koyarak yanlarına almışlardır (Şen, 2019: 544).

4. HAMAYİL ÖRNEKLERİ

Örnek 1: Envanter No: 2010-74 / Fotoğraf No:1 / Ölçüleri: Kalınlık, 0,6 cm, Uzunluk 6 cm, Genişlik, 6,9 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yüzyıl / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Kakma, Yaldızlama.

Tanımı: Hamayil dikdörtgen bir formda olup, ön yüzündeki bezemeye karşın arka yüzü sade tutulmuştur. Eserin ön yüzünde en dıştaki kuşakta kabartma tekniği ile ufak boyutlarda inci dizilerine yer verilmiştir. Merkeze doğru diğer geniş kuşakta yine

kabartmadan bu sefer daha büyük boyutlarda inci dizileri ile geçilmiştir. Ön yüzün merkezine kakma tekniği ile kırmızı bir taş yerleştirilmiştir. Taşın düşmesini önlemek için oyulmuş kısmın üst tarafı testere şeklinde yapılmıştır. Buranın etrafına sekiz yaprak yapılmış ortadaki oyulmuş kısım ile birlikte çiçek izlenimi verilmiştir. Çiçeğin etrafına simetrik olarak dört yönden yaprak motifleriyle değerlendirilmiştir. Bahsi geçen bu süslemeler eşkenar dörtgen içerisine alınmıştır. Eşkenar dörtgenin köşelerine kabartmadan dış kuşakta olduğu gibi iri inci dizilerine yer verilmiş, bunların yanına da yaprak motifi işlenmiştir. Hamayilin üst tarafına belli aralıklarla içleri kakılmış üç adet su damlası motifi lehimle tutturulmuştur. Motiflerin içine ortadakinine kırmızı, diğerlerine yeşil taş yerleştirilmiş, daralan kısmının yüzeyine kabartmadan altı kollu birer çiçek motifi yapılmıştır. Yine daralan kısımların ortası delinerek birbirine geçmiş halkalardan oluşan bir zincir geçirilmiştir.

Fotoğraf 1:

Örnek 1'in görünümü

Örnek 2: Envanter No: 2010-421/ Fotoğraf No:2-3 / Ölçüleri: Kalınlık, 0.7. cm, Uzunluk 4.2 cm, Genişlik: 5.3 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yüzyıl / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Kakma, Yıldızlama, Telkâri, Güherse. Savat.

Tanımı: Eser dikdörtgen bir formda yapılmıştır. Ön ve arka yüzünde süslemeler bulunmaktadır. Hamayilin ön yüzünde en dıştaki kuşakta siyah zemin üzerine eşit aralıklara süslemeler yapılmıştır. Bu kuşağı örgü şeklinde oluşturulup yaldızlanmış geniş bir kuşak takip etmektedir. Eserin merkezinde kabartmadan dört yapraklı bir çiçek motifi yapılmıştır. Çiçeğin kolları arasında dört yöne uzanan büyük bir çiçek daha yapılmıştır. Bu çiçeğin damarları telkâri tekniğinde tellerin kıvrılması sonucunda uçlar helezonik bir şekilde oluşturulmuş, ortası güherse süslemelidir. Eserin dış yüzünde boyuna asılmak suretiyle zincirin içinden geçeceği lehimle yapılmış iki adet küçük halka bulunmaktadır. Halkaların ortasına ve altına çiçek motifleri yapılmıştır.

Fotoğraf 2:

Örnek 2'nin ön yüzü

Fotoğraf 3:

Örnek 2'nin arka yüzü

Örnek 3: Envanter No: 2010-81 430 Fotoğraf No:4-5 / Ölçüleri: Kalınlık, 0.5 cm, Uzunluk 3.5 cm, Genişlik: 5.9 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: Erken Cumhuriyet / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Savat, Kazıma.

Tanımı: Eser dikdörtgen bir formda yapılmıştır. Ön yüzünde formuna göre savatla dikdörtgen yapılmış, buranın ortasına kıvrık dallar ve palmet motifî yapılmıştır. Hamayilin ön yüzünün alt tarafına birbirine geçen halkaların sarkaç oluşturacak şekilde biri Erken Cumhuriyet olmak üzere dört adet pul asılmıştır. Eserin dış yüzünün en dışı kazıma ile zikzak yapılarak değerlendirilmiş, orta bölümde savatla eşkenar dörtgen zikzaklı olarak yapılmıştır.

Fotoğraf 4:
Örnek 3'ün ön yüzü

Fotoğraf 5:
Örnek 3'ün arka yüzü

Örnek 4: Envanter No: 2010-487 1314/ Fotoğraf No:6-7 / Ölçüleri: Kalınlık, 1.6 cm, Uzunluk: 5 cm, Genişlik: 7 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Savat, Kazıma, Yıldızlama, Telkâri, Güherse.

Tanımı: Eser dikdörtgen bir formda yapılmıştır. Ön yüzünde en dıştaki kuşakta savat tekniği ile bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Bitkisel süsleme kuşağını altın yaldızlı telkâri tekniğinde yapılan kompozisyon takip etmektedir. Hamayilin ortası dikdörtgen bir şerit içerisine alınarak ortada büyük bir madalyonla hareketlendirilmiştir. Madalyonun içi ve dışına kıvrık dallara yer verilmiş bunların uçları helezonik bir biçimde sonlanarak güherse tekniği uygulanmıştır. Madalyonun merkezine de savattan bir çiçek motifî yapılmıştır. Eserin arka yüzünde yine savattan palmet ve rumilere yer verilmiş, bunların bir kısmı yaldızlanmıştır. Arka yüzün üst tarafına zincirin geçirileceği iki adet halka şeklinde delik yapılmıştır.

Fotoğraf 6:
Örnek 4'ün ön yüzü

Fotoğraf 7:
Foto 7: Örnek 4'ün arka yüzü

Örnek 5: Envanter No: 2010-489/ Fotoğraf No: 8-9/ Ölçüleri: Kalınlık, 0.8 cm, Uzunluk 3.7 cm, Genişlik, 4.7 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Savat, Kazıma, Yıldızlama, Telkâri.

Tanımı: Eser dikdörtgen bir formda yapılmıştır. Ön yüzünde ortada kabartmadan bir madalyon işlenmiştir. Madalyon ortasına simetrik olarak iki tane savattan üç kollu çiçek dalına yer verilmiş, dört yönden de dallar köşelere uzanmaktadır. Ön yüzde kalan bütün yüzeylere yıldızlanarak kabartmadan yarım yuvarlaklar yapılmıştır. Hamayilin arka yüz sade tutulmuş, ortasına zincirin geçeceği şekilde iki adet geçirmeli halka yapılmıştır.

Fotoğraf 8:
Örnek 5'in ön yüzü

Fotoğraf 9:
Örnek 5'in arka yüzü

Örnek 6: Envanter No: 2011-1510/ Fotoğraf No: 10-11 / Ölçüleri: Kalınlık, 0.4 cm, Uzunluk, 2.8 cm, Genişlik: 2.2. cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kazıma.

Tanımı: Hamayil dikdörtgen bir formda yapılmıştır. Diğer örneklere göre daha küçük ebatlarda yapılan eserin ön yüzünde kazıma ile başak motifi yapılmış, başak her iki tarafa açılarak dairesel bir izlenim vermiştir. Bu dairenin ortasına Besmele kazınarak yazılmıştır. Eserin üst ve yanlarında zincirin geçirilip takılacağı üç adet halka yapılmıştır. Hamayilin arka yüzü sade tutulmuştur.

Fotoğraf 10:
Örnek 6'in ön yüzü

Fotoğraf 11:
Örnek 6'in arka yüzü

Örnek 7: Envanter No: 2010-86 431 / Fotoğraf No: 12/ Çizim No:5 / Ölçüleri: Kalınlık, 0.7 cm, Yükseklik, 5 cm, Genişlik: .4 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Güherse, Kakma, Telkâri, Ajur (Delikişi).

Tanımı: Hamayil üçgen bir formda yapılmıştır. Eserin ön yüzünde en dış kuşağında telkâri tekniği kullanılarak tellerin kıvrımlı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu kuşakta kabartmadan dörtgenler yapılmış ayrıca güherse tekniği de uygulanmıştır. Hamayilin ortasına mihlama tekniği ile kırmızı renkte bir taş yerleştirilmiştir. Yerleştirilen taşın etrafı dilimlenerek buraya çiçek izlenimi verilmiştir. Çiçeğin yapraklarına nöbetleşe kabartmadan dörtgenler ile güherse tekniği uygulanmıştır. Üçgen olarak yapılan hamayilin üç köşesi de oyularak buralara birer mavi parlak taş yerleştirilmiştir. Hamayilin bütün yüzeyine teller yardımı ile dörtgenler ve güherse yapılmıştır. Yine hamayilin köşelerine ve ortasına halkalar yapılarak zincir geçirilmiş, alt kısmına da bir tarafına beş adet halka açılan hamayilin formu gibi bir üçgen levha daha bağlanmıştır.

Fotoğraf 12:
Örnek 7'nin genel görünümü

Örnek 8: Envanter No: 2011-1406 / Fotoğraf No:13 / Ölçüleri: Yükseklik, 5 cm- Genişlik: 2.4 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Döküm / Süsleme Tekniği: Kabartma, Güherse, Kakma.

Tanımı: İncelenen diğer örneklerden farklı olarak hem silindirik hem de üçgen formun bir arada kullanıldığı hamayiller birbirine zincirle bağlanmaktadır. Üçgen hamayilin en dış kuşağı tellerin kıvrılması sonucu örgü oluşturulmuştur. Orta kısım oyularak içine kırmızı bir taş yerleştirilmiş, buranın her iki tarafı yine oyularak turuncu renkte taşlar bırakılmıştır. Üçgen eserin etrafına halkalar yardımı ile yüzeylerine yaprak motiflerinin işlendiği pullar asılmıştır. Üst tarafa karşılıklı halkaların oluşturduğu bir zincire yer verilmiştir. Üçgen hamayilden silindirik hamayile geçiş üç yönden halka zincir ile olmuştur. Silindirik hamayilin yüzeyine kabartmadan bir şerit helezonik bir şekilde dolanmaktadır. Şeritin arasına bitkisel süslemeler yapılmıştır. Silindirik olan eserin dip tarafına on tane zincir bağlanmış, zincirlerin uçlarına birer dilimli pul takılmıştır. Eserin her iki tarafı kapaklıdır.

Fotoğraf 13:
Örnek 8'in genel görünümü

Örnek 9: Envanter No: 2010-440 / Fotoğraf No:14 / Ölçüleri: Kalınlık: 1.2 cm, Uzunluk: 7.4 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Döküm / Süsleme Tekniği: Kabartma, Güherse, Kazıma.

Tanımı: Hamayil silindirik bir formda yapılmıştır. Eserin yüzeyine kazıma ile helezonik bir şekilde dolanan bir şerite yer verilmiştir. Şeritin aralarına çiçek motifi yapılmıştır. Hamayilde eşit aralıklarla yapılmış üzerleri güherse tekniğinin uygulandığı üç adet bilezik bulunmaktadır. Bu bileziklerin alt ve üst taraflarına halkalar takılarak zincire bağlanmıştır. Alt tarafta içleri delinerek zincire bağlanan iki adet sikke mevcuttur.

Fotoğraf 14:

Örnek 9'un genel görünümü

Örnek10: Envanter No: 2010-463 / Fotoğraf No:15 / Ölçüleri: Kalınlık, 2.2. cm, Genişlik: 2.5 cm / Müzeye Gelişi: Satın alma / Dönemi: 20. yy. / Malzemesi: Gümüş / Yapım Tekniği: Dövme / Süsleme Tekniği: Kabartma, Güherse, Ajur (Delikişi).

Tanımı: Hamayil diğer örneklerden farklı olarak hamayil-kolye şeklinde tasarlanmıştır. Zincir halkalarına küçük ebatlarda karşılıklı olarak yapılan iki silindir hamayilin gövdesine delik işi uygulanmıştır. Bunların diplerine halkalara asılan üç adet pula yer verilmiştir. Zincirin ortasına kalp formunda kolye yapılmış olup, yüzeyine delik işi ve güherse tekniği uygulanmıştır. Zincirin diğer bölümlerine mavi ve siyah taşların karşılıklı olarak yerleştirilerek üstlerine dilimli levhalar yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 15:

Örnek 10'un genel görünümü

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Düşünen ve üretebilen bir varlık olan insanoğlu, ilk etepta kolayca şekillendirilebilen bir madde olan ahşaptan, daha sonra da taş ve pişmiş topraktan yararlandığı anlaşılmıştır. Dövme ve döküm gibi teknikleri kullanan insanoğlu, istenilen şekli alabilen bir

madde olan madenin buluşu ile birlikte bahsi geçen maddelere alternatif oluşturularak madeni savunma sanayisinden süs eşyasına kadar hemen hemen bütün alanlarda kullanmıştır (Başak, 2008:15).

Madeni eserler buldukları yörenin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri tarihini yansıtan eserler içerisinde önem teşkil etmektedir. Maden sanatı, Neolitik'ten beri, Orta Asya'da uygulanarak günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Tümülüslerde bronz ya demir çapına ait birçok madeni eşya ele geçirilmiştir. İslamiyet öncesi maden sanatında madenlere bakıldığında; bakır, tunç, pirinç, altın, cıva, gümüş, kurşun, bronz, demir-çeliktir (Yarış, 2018: 923). Madenin İslam dünyasında tanınması yedinci yüzyıla rastlamaktadır. Bu zamandan itibaren maden işçiliği merkezleri kurularak sürekli gelişme gösteren tekniklerle üretime hız verilmiş ve zengin bezemeli ürünler İslam ülkelerinde olduğu kadar diğer ülkelerde de ilgi, alaka ve istekle karşılandığı görülmektedir (Bodur, 1987:11).

Anadolu'da Selçuklu döneminde gelişimini örneklerle izlenen maden sanatı, İran'dan Mezopotamya, Suriye'ye kadar uzanan aynı teknikleri uygulayan geniş bir maden sanatı okulunun varlığını ispatlar. Bölgeler arası ufak farklılıklara rağmen aynı ifade dilinin kullanılması dikkat çekicidir (Bodur, 1987: 35).

Osmanlıya gelinceye kadar her türlü maden ve süsleme teknikleri denenmiş, çeşitli formlar geliştirilmiş, Osmanlıya hazır oturmuş bir maden sanatı miras kalmıştır. Büyük Selçuklu devletinin yıkılması ve İslam maden sanatının gerilemesinden sonra, Anadolu ve Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu yayılmaya başlamıştı. Osmanlı devletinin kurulmasıyla Anadolu ve Balkanlardaki madenlerde yoğun bir faaliyet başlamış ve bunun sonucunda Osmanlı devri maden sanatında zirve noktaya ulaşmıştır (Sözen, 1998: 48). Osmanlı sanatkarı, kendisine bırakılan mirası en iyi şekilde değerlendirmiş, o müthiş zevkini, inceliğini ve hayal gücünü ortaya koyarak, işlenmesi zor madeni bir nakış inceliğinde dantel gibi işleyerek Osmanlı dönemi maden sanatı örneklerini yaratmıştır (Bodur, 1987: 36).

Osmanlı döneminde bakır, pirinç, gümüş ve altın madenleri ön plana çıkmıştır. Bakır madeni savaş, madeni sanayi, darphane ve sosyal hayattaki ihtiyaçları karşılamak için maden sanatı atölyelerinde fazlaca kullanılmış ve bakır yatakları 19. yüzyıl ortalarına kadar kesintisiz işlemiştir. Dini binalarda ve günlük yaşantıda kullanılmak üzere, çeşitli madenlerden pek çok eser meydana getirilmiştir. Anadolu'da Sivas, Gaziantep, Maraş, Konya, Mardin, Erzurum, Siirt, Malatya, Van, Trabzon, Ordu, Tokat, Diyarbakır, Kayseri, Çorum, Amasya, Afyon gibi kentlerde eskinin maden geleneğini sürdüren merkezlerden bazılarıdır. Balıkesir, Bursa ve Edirne'de maden sanatı gelişmiş ama en önemli merkez hiç şüphesiz İstanbul olmuştur. İstanbul 16. ve 17. yüzyıllarda bu alandaki haklı ününü 18. ve 19. yüzyıllardaki gümüş işçiliğiyle devam ettirmiştir (Bodur, 1987:36-37).

İnsanlığın başlangıcı ile birlikte tüm toplumlarda doğa hadiselerini yöneten doğaüstü gizil bir güce duyulan inancın varlığı görülmektedir. İnsanlar, korktukları varlıklardan korunmak ve doğayı kendi iradelerine bağlamak amacıyla doğaüstü varlıkları, nesne, yer ve kişileri araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu araçlardan biri de yazılı büyü içinde somut olarak var olan hamayillerdir. Bu bağlamda çalışma konusu olarak Mardin Müzesi'nde bulunan hamayiller seçilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Sanat Tarihi içerisinde muska kültürünün somut örnekleri olan hamayillerin az işlenmiş olması bu konunun seçilmesinde ve hazırlanmasında etken olmuştur.

Çalışma içerisinde müzede bulunan son döneme ait on adet madeni hamayilin tanıtımı yapılmıştır. Hamayiller, Osmanlı'nın son dönemi ile Erken Cumhuriyet dönemlerini kapsamaktadır. İncelenen on örnekten sadece bir tanesi teşhir salonunda sergilenmektedir. Geriye kalan dokuz hamayil müzenin teşhir salonunun yetersizliğinden dolayı depoda muhafaza edilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda eserlerin tümünün sağlam olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen örneklere bakıldığında hamayillerin çeşitli formlarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar dikdörtgen, üçgen ve silindirik şeklindedir. Eserlerden altısı dikdörtgen formda (örnek 1'den 6'ya kadar), iki tanesi üçgen formda (örnek 7 ve 8), iki tanesi silindirik formda (örnek 9-10) yapılmıştır. Üçgen formda olan hamayillerden bir tanesine silindirik bir hamayil daha eklenmiştir (Örnek 8). İncelenen örneklerin tamamı satın alma yolu ile müzeye kazandırılmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda çalışma kapsamına alınan örneklerin form olarak dikdörtgen (Foto 16,17), silindirik (Foto 18,19), üçgen (Foto 20, 21) benzerlerine Anadolu'nun diğer müzelerinde ve yayınlarda karşılaşılmıştır.

Fotoğraf 16:

Ankara Etnografya Müzesi'nden dikdörtgen formda hamayil örneği (I.T.Şen'den,2019:553)

Fotoğraf 17:

Dikdörtgen formda hamayil örneği (M. Z.Kuşoğlu'dan,2014:74)

Fotoğraf 18:
Diyarbakır Müzesi'nden silindirik
hamayil örneği (E. Çalış'tan, 2020 :111)

Fotoğraf 19:
Silindirik hamayil örneği, Tılsımdan Takıya
Kitabı (M. Z. Kuşoğlu'dan, 1998:71)

Fotoğraf 20:
Ankara Etnografya Müzesi'nden
üçgen hamayil örneği (İ.T. Şen'den, 2019:551)

Fotoğraf 21:
Van Müzesi'nden üçgen hamayil örneği
(B. Er'den, 2012:209)

Ele alınan örneklerin tamamında malzeme olarak gümüş madeninin kullanılması ilk Türklerin madene yükledikleri koruyucu inancın hala devam ettiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Aynı zamanda eserlerde kullanılan sikke ve pulların yine Şaman kıyafetlerinde kullanılan ve ses çıkarttıkça kötü ruhları kaçıran nesnelere bağlantılı olması muhtemeldir (Şen, 2019: 554).

İncelenen örneklerde süsleme teknikleri olarak maden sanatında görülen süsleme tekniklerinin neredeyse hepsinin kullanıldığı anlaşılmıştır. Bunlar, Kabartma, Kakma, Telkâri, Yıldızlama, Savat, Kazıma, Güherse, Ajur (delik işi) olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabartma Tekniği; (örnek 6 hariç) diğer tüm örneklerde, Kakma Tekniği; (örnek 1,7,8), Telkâri Tekniği; (örnek 2,4,5), Yıldızlama Tekniği; (örnek 1, 2, 4, 5), Kazıma Tekniği; örnek (3, 4, 5, 6, 9), Savat Tekniği; (örnek 2,3,4,5) , Güherse Tekniği; (örnek 2, 4), Ajur (delik işi) Tekniği; (örnek 7, 10'da), Mıhlama Tekniği (örnek 7'de) kullanılmıştır.

İncelenen hamayillerde daha çok bitkisel süsleme kullanılmış, bunun yanında geometrik ve az da olsa yazı kullanılmıştır. Yazı örnek 2 ve 6'da kullanılmış, ayrıca örnek 3 ve 9'da sikkelerin yüzeylerine tuğra ve yazı işlenmiştir. Bitkisel süslemelerde genellikle çiçekler, yapraklar ve kıvrık dalların kullanıldığı görülmektedir. Geometrik süslemeler ise, daire, dikdörtgenler kullanılmıştır. Ayrıca incelenen örneklerde (örnek 1, 7 ve 8) süsleme amaçlı kırmızı, turkuaz, turuncu gibi çeşitli renkte taşlar kullanılmıştır.

Büyünün ortaya çıkması, gelişmesi ve zaman içerisinde dinlere, topluluklara, kültürlere göre şekil değiştirmesiyle beraber ortaya çıkan hamayiller, geçmişte olduğu gibi günümüzde de hala varlığı sürdürmektedir. Günümüzde varlığını devam ettiren muskalık kültürünün somut örnekleri olan hamayillerin kimileri tarafından koruyucu bir anlam yüklenerek boyunda taşınması da kimileri tarafından da süs ögesi olarak kullanılmaktadır.

Son olarak; El Sanatlarına yönelik çalışmalar arasından özellikle madeni eserler konusunu bağımsız olarak detayları ile ele alan araştırmalar henüz yeterli sayıda değildir. Sanat Tarihi bakımından birer değer ifade eden bu sanat eserlerinin daha bilinçli bir şekilde korunması gerektiği gibi, sistematik araştırmalar ve bilimsel yollarla kataloglanması, tanıtılması yoluyla Sanat

Tarihine kazandırılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda maden sanatının uygulandığı bir kap türü olan hamayiller ile ilgili yaptığımız çalışma ile bu alandaki eksikliği bir ölçüde olsa giderilmiş olduğu kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Baş, G. (2012). Mardin'de Türk Dönemine Ait Bilinmeyen Bir Mezar ve Mezar Taşları, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(61), 31-46.
- Başak, O. (2008). Taşçağı'ndan Tunççağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (21), 15-33.
- Bodur, F. (1987). *Türk Maden Sanatı*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Sanat Yayınları 2.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çalış, E. (2020). Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi'nde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 44-57.
- Çalış E. (2020). *Etnografik Madeni Takılar Üzerine Bir Analiz: Diyarbakır Müzesi Örneği*, İstanbul: Hiperyayın.
- Çelebi, İ. (2006). "Muska", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (31), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 697-698.
- Devellioglu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirci, K. (2006). "Muska", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (31), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 697-698.
- Erdoğan, N. (2014). *Mardin Müzesi Müze Eğitimi Etkinlikleri*, Mardin: Mardin Müzesi Yayınları.
- Er, B. (2012). *Van İlinde Üretilen Takıların Bazı Özellikleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Günay, E. (2019). *Mardin Müzesi'ndeki Eyyübî Sikkeleri*, İstanbul: Hiperyayın.
- İnan, A. (1968). *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Koşay, H.Z. (1956). "Nazarlıklar", *Türk Etnografya Dergisi*, (1), 86-90.
- Kuşoğlu M.Z. (1998). *Tılsımdan Takiya*, İstanbul: Pimapen Yayınevi.
- Kuşoğlu M.Z. (2014). *Türk Sanatında Gümüş*, İstanbul: Doğa İleri Matbaacılık.
- Özkarlı Ş. Y. (200). *Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi, Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara Basımevi.
- Sözen, M. (1998). *Geleneksel Türk El Sanatları*, İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Şen, İ.T. (2018). Ankara Etnografya Müzesi'nde Yer Alan Hamayıl Ya Da Bugünkü Adıyla Muskalıklar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 99 (7), 542-555.
- Uygun, A. (2012). Yazılı Büyü Olarak Muska: Kenzü'l-Havâs Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 211-236.
- Yarış, S. (2018). Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde Deposunda Bulunan Bir Grup Buhurdan, *Turkish Studies Social Sciences*, 13(10), 921-937.
- Yeşilbaş, E. (2017). *Mardin Çarşıları ve El Sanatları*, Mardin: Mardin Sesi Gazetecilik Ve Matbaacılık Yayıncılık.
- Yeşilbaş, E. (2017). Kentsel Korumada Müzelerin Rolü Üzerine Bir Araştırma: Mardin Müzesi Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (59), 343-358.